

nörofelsefe defteri - 5: hayalet ağrıları (phantom pains) - 3 felsefesi ve bilinçle ilişkisi

İbrahim Halid Aldemir · 12 Ağustos 2026 · 8 dk okuma

Bismillâh. elhamdülillâh. vessalâtu vesselâmu alâ rasûlullah (ﷺ).

Fenomenal deneyimlerin kanıtlanması bakımından hayalet ağrı

Bir çalışmada doğuştan dört uzvu da bulunmayan bir kadında bu uzuvlarda hayalet duyumlarının gözlemlendiği ifade edilmiş ve transkraniyal manyetik uyarım (TMS) ile sensöriyel ve motor korteksin uyarılmasının bu duyumları tutarlı biçimde tetiklediği rapor edilmiş. Bu bulgu hiç gelişmemiş beden bölümlerinin kortekste temsil edilebildiğini gösteriyor. Dolayısıyla fenomenal deneyimlerin ortaya çıkmak için periferik bir uzuvla nedensel bir bağa ihtiyaç duymadığını söyleyebiliriz. Denilebilir ki deneyim, bedensel varlıktan önce gelir.

Bu bulgunun kavramsal altyapısını nöromatriks teorisi oluşturuyor. Daha önce de izah ettiğimiz bu teoriye göre benliğin deneyimlenmesi; merkezi sinirsel süreçler tarafından üretiliyor, genetik belirlenim tarafından kuruluyor ve deneyimle birlikte dönüşüyor. Periferik uyarılardan bağımsız olarak beyindeki nöral süreçlerce üretilebilen bu uyarı örüntüsü, ağrının saf bir bilinç ürünü olarak var olabileceğini gösterir. Teori, beden bütünlüğünün yokluğunda dahi fenomenal deneyimin sürdüğünü sadece kaydetmez, bunu merkezi sinir sisteminin mimarisinin zorunlu bir ürünü olarak görür. Nöromatriks teorisi, sesin yalnızca telin titreşiminden değil; zihnin o titreşimi önceden beklediği yerden doğduğunu söyler. Alet susturulduğunda melodi devam ediyorsa sesin kaynağı telde değil, başka bir yerdedir (beyin).

Daha önce bahsettiğimiz ağrı belleği mefhumunun bizatihi varlığı, öznel deneyimlerin sadece sinirsel düzeyde üretilebileceğini somutlaştırır. Fenomenal deneyim; yalnızca nöral etkileşimlerin bir yansıması değil, temsiller ve bellekler aracılığıyla bağımsız olarak şekillenen bir süreçtir.

Öte yandan normal uyarıların nöronlar aracılığıyla ağrı dahil farklı duyumlara dönüşebilmesi, öznel deneyimin nöral korelatının bilinçli beklentiyle her zaman örtüşmediğini ortaya koyuyor. Fenomenal deneyim sinirsel temsil yapısını yansıtır ancak onunla özdeş değildir.

Ağrı algısını birincil düzeyde işleyen beyin alanları ile ağrıya verilen bilişsel-davranışsal tepkileri yöneten merkezlerin birbirinden fMRI kullanılarak ayrıştırılabilmesi, fenomenal ağrı deneyiminin hem duyuşsal hem de yorumsal bileşenleri olduğunu ve bunların farklı nöral devrelerle temsil edildiğini gösteriyor. Öznel ağrı

deneyiminin nesnel ağrı ölçütlerinden bu şekilde ayrıştırılabilmesi, fenomenal bilincin fizyolojik süreçlerle özdeşleştirilemeyeceğini; aksine kendi özgün nöral mimarisine sahip olduğunu güçlü biçimde gösterir.

hayalet ağrının kortikal reorganizasyonun algısal korelatı olduğunu söylemiştik. bunun yanında, aynı kortikal reorganizasyonun iki farklı öznel deneyimi – hayalet ağrı ve hayalet duyum – üretebilmektedir. bu asimetri, fenomenal deneyimin kortikal değişikliklerden doğrusal biçimde çıkarılamayacağını; kendi özgün boyutunu taşıdığını ortaya koyar. bunu şöyle somutlaştırabiliriz: aynı nota iki farklı çalgıda çalındığında elde edilen titreşim frekansı özdeştir; ama biri size bağlama, diğeri klarnet gibi hissettirir. fiziksel olan sabittir, fenomenal olan ise değil. nöral korelat aynı kalıptan dökülmüştür; ama içinden çıkan deneyim o kalıbı aşar.

bölümün başında özetlenen nörobilimsel bulgular, fenomenal deneyimin varlığını kanıtlamaya yönelik birbirine destek veren felsefî birtakım argümanlara zemin oluşturuyor.

bunlardan ilki hayalet ağrıda hissedilen ağrının kaynağının fizikî varlığının olmamasıdır. ortada herhangi bir uzvun, sinirin yahut dokunun olmamasına karşın bir deneyim hissediliyor; üstelik bu deneyimin yeri tariflenebiliyor, şiddeti anlatılabiliyor ve hatta diğer ağrılardan farkı izah edilebiliyor. bu hâl, deneyimin yalnızca dış dünyanın içsel bir temsili olduğu tezini çürütür. eğer deneyim, dışarıdaki bir gerçekliği yalnızca yansıtıyor olsaydı, fiziksel referansı olmayan bir deneyimin niteliksel olarak ortaya çıkması mümkün olmazdı. oysa hayalet ağrı, fiziksel referans ile niteliksel içerik arasındaki bağı koparıyor gibi görünüyor. bu kopuş, qualia'nın – yani deneyimin "nasıl hissettirdiği" boyutunun – gerçek ve bağımsız bir varlık olduğunu kanıtlayabilir.

fakat burada belirtmek gerekir ki ağrının oluşumu için bahsi geçen fiziksel referans herhangi bir uzvun kendisi olarak değil de beyinde yaptığı nörolojik reorganizasyon olarak alınırsa fiziksel uyarının yokluğu argümanı aşılabılır görünüyor. yani ağrıyı oluşturan şeyin kendisi, bir uzuvda gerçekleşen nöral ateşleme değil de beyinde gerçekleşen nöral organizasyon kabul edilirse ortada fiziksel bir referans var demektir. bu argüman oldukça tartışmalı görünüyor.

ikinci argüman; aynı kortikal reorganizasyonun hem hayalet ağrıyı hem de hayalet duyumunu oluşturmalarının fiziksel ile fenomenal olan süreçlerin direkt olarak eşleştirilememesine yol açması ve bu durumun da bir boşluğa işaret etmesidir. yani fiziksel süreçler özdeş olduğunda dahi ortaya çıkan fenomen farklı olabilir, o halde nöral süreç fenomeni tek başına belirleyemez. bu durum en azından bir açıklama boşluğunu (explanatory gap) kaçınılmaz ve kalıcı biçimde ortaya çıkarır.

bir diğer argüman fenomenal deneyimin salt deneyimle kazanılmış olmadığıdır. yazının önceki kısımlarında hiç uzvu olmadan doğduğu halde o uzva ait hayalet ağrılar duyan bir hastadan bahsetmiştik. söz konusu hastanın uzvu ampute edilmiş değildir, dolayısıyla o uzva dair bir hafızası yoktur. bu sebeple fenomenal deneyimin doğuştan geldiğini, deneyim yolu olmadan da ortaya çıkabileceğini gösterir. sonuçta insanın kendi bedenine dair algısı, dışarıdan gelen verilerle oluşturulmak zorunda değildir; kendisinde

bir tür a priori yapılanma olarak var olabilmektedir. fenomenal deneyimin bu özelliği onu salt empirik çerçeveden çıkararak onun metafizik bir çerçevede değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koyar.

son olarak önemli meselelerden biri de qualia problemidir. hayalet ağrıya dair nöral süreçlerin büyük bir kısmı haritalandırılmış olmasına rağmen – ki kortikal reorganizasyon görülmüş, ilgili devreler tanımlanmış, fMRI aracılığıyla duyuşsal ve bilişsel parçalar ayrılmış – “ağrının nasıl hissettirdiği” sorusu bu haritanın içinde kendine yer bulamaz. ağrının nöral korelatını bilmek, ağrının mahiyetini bilmek değildir. kortikal haritaları ve sinir iletim hızlarını eksiksiz bilmek, muazzam bir yemeğin sadece kâğıt üzerindeki tarifini okumak gibidir. nörobilim bize yemeğin kimyasal formülünü verebilir; ancak o yemeği dilinize değdirdiğiniz ilk anki 'nasıl hissettirdiği' bilgisini (qualia), o haritanın içinde bulmak ontolojik olarak imkânsızdır. bu uçurum, yöntemsel bir sınırlamadan da kaynaklanmaz. esasen ontolojik bir ayrımdır ve yine metafizik tartışmaları zorunlu kılar.

deneyimin öznel boyutunu göz ardı etmek, yalnızca felsefî olarak değil; aynı zamanda nörobilimsel olarak da savunulamaz hâl gelmiş görünüyor. nörobilim, fenomenal deneyimi şimdilik tam olarak açıklayamıyor; ancak onun gerçek ve bağımsız olduğunu giderek daha güçlü biçimde teyit ediyor. dolayısıyla fenomenal deneyimlere dair yürütülen çalışmalarda nörobilime metafiziğin de eşlik etmesinin gerekliliği kaçınılmaz bir hal almış durumda.

hayalet ağrıyla bilinç ilişkisi

bilinç, geçmiş deneyimlerin, sinirsel temsillerin ve merkezi belleklerin üst üste bindiği; dışarıdan gelen bilgiyle sürekli etkileşimde olan ancak sadece onunla sınırlı olmayan, yarı-özerk bir inşa sürecidir.

proprioseptif belleklerin anestezi altında dahi konumsal farkındalığı sürdürmesi, ağrı belleklerinin görsellik ortadan kalktığında kronikleşmesi ve subliminal uyaranlara abartılı kortikal yanıtların verilmesi gibi örnekler aynı yönü işaret ediyor: bilinç bazen de şimdiki anda değil, birikmiş sinirsel tarihin içinde yaşar. bu tarihin izleri o kadar kalıcıdır ki beden devreden çıksa dahi deneyimi şekillendirmeye, yönlendirmeye ve ağrı üretmeye devam edebilir.

beyin dış dünyayı ve bedeni olduğu gibi algılamaz; onlara dair sürekli güncellenen, ancak veri almadığında son haliyle çalışmaya devam eden bir iç model üretir. amputasyon sonrasında ağrının sürmesi, bu modelin gerçeklikten bağımsız olarak işlemeye devam edebildiğinin kanıtıdır. bedenin yokluğu bilinse dahi o bedene ait sinirsel hafıza modele o kadar işlenmiştir ki bilinçli deneyim bunu silemez. bilinç hem geçmişin yükünü taşır hem de yeni deneyimlerle değişir; bu ikili yapı onu ne sâfi bir hafıza ne de sâfi bir algı sistemi yapar.

bilinçli ağrı deneyimi homojen bir süreç değildir; hissedilen ile yorumlanan, kaydedilen ile anlamlandırılan arasında sinirsel düzeyde gerçek bir ayrım bulunur. bu ayrım, bilincin bölünemez bir bütün olmadığını; birden fazla sürecin iç içe geçmesinden doğan, katmanlı ve kısmen ayrışabilir bir yapı olduğunu

düşündürür. hayalet ağrı oluşumunda da bu katmanlar zaman zaman birbirinden kopar: biri ağrıyı işlerken diğeri onu anlamlandırmaya, diğeri ise ona rağmen işlevini sürdürmeye çalışır.

velhasıl; bilinç, kendisini taşıyan fiziksel gerçeklikle eş zamanlı ve eş kapsamlı değildir. sinirsel temsiller, bellekler ve merkezi dinamikler aracılığıyla hem geçmişî hem de var olmayan bedenleri barındırabilir; hem bilinçdışı izleri hem de bilinçli deneyimi aynı anda taşıyabilir. bu anlamda bilinç, zaman ve mekânda beden sınırlarını aşan bir varlık kipine sahiptir ve dolayısıyla metafizik bir atfa mecbur görünür. hayalet ağrı ise bu aşımı apaçık şekilde gösterir: bize bedenin bilinci değil, bilincin bedeni aştığını hatırlatır.

bu metinde hayalet ağrının mahiyetini izah ederek fenomenal deneyimlerinin metafizik varlığına dair birtakım vurgulamalar yapmaya çalıştım. metafizik üzerine düşünmeye önünde sonunda mecbur kalacağımızı göstermek ve bunu nörolojik veriler vesilesiyle sunmak oldukça önemliydi. hayra vesile olması için dua ediyorum. vesselam.

kaynakça

- canavero, s. (1994). *dynamic reverberation: a unified mechanism for central and phantom pain*. *medical hypotheses*, 42, 203–207.
- culp, c. j., & abdi, s. (2022). *current understanding of phantom pain and its treatment*. *pain physician*, 25(7), e941–e957.
- dwornik, g., weiß, t., hofmann, g. o., & brückner, l. (2015). *stumpf- und phantomschmerzen: ursachen und therapiansätze*. *der orthopäde*, 44(6), 435–444. <https://doi.org/10.1007/s00132-015-3122-z>
- finger, s., & hustwit, m. p. (2003). *five early accounts of phantom limb in context: paré, descartes, lemos, bell, and mitchell*. *neurosurgery*, 52(3), 675–686. <https://doi.org/10.1227/01.neu.0000048478.42020.97>
- huse, e., larbig, w., birbaumer, n., & flor, h. (2001). *kortikale reorganisation und schmerz: empirische befunde und therapeutische implikationen am beispiel des phantomschmerzes*. *der schmerz*, 15(2), 131–137. <https://doi.org/10.1007/s004820100008>
- johnson, m. t., mulvey, m. r., & bagnall, a.-m. (2015). *transcutaneous electrical nerve stimulation (tens) for phantom pain and stump pain following amputation in adults*. *cochrane database of systematic reviews*, 8, cd007264. <https://doi.org/10.1002/14651858.cd007264.pub3>
- kern, u., busch, v., rockland, m., kohl, m., & birklein, f. (2009). *prävalenz und risikofaktoren von phantomschmerzen und phantomwahrnehmungen in deutschland. eine bundesweite befragung [prevalence and risk factors of phantom limb pain and phantom limb sensations in germany. a nationwide field survey]*. *schmerz (berlin, germany)*, 23(5), 479–488. <https://doi.org/10.1007/s00482-009-0786-5>

- nardone, r., versace, v., sebastianelli, l., brigo, f., christova, m., scarano, g. i., saltuari, l., trinka, e., hauer, l., & sellner, j. (2019). transcranial magnetic stimulation in subjects with phantom pain and nonpainful phantom sensations: a systematic review. *brain research bulletin*, 148, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.brainresbull.2019.03.001>
- stremmel, c., sittel, r., & eder, s. (2002). phantomschmerzen nach major-amputationen: pathogenese, therapie und ausblick. *deutsches medizinisches wochenschrift*, 127(39), 2015–2020. <https://doi.org/10.1055/s-2002-34016>
- wolff, a., vanduynhoven, e., van kleef, m., huygen, f., pope, j. e., & mekhail, n. (2011). phantom pain. *pain practice*, 11(4), 403–413. <https://doi.org/10.1111/j.1533-2500.2011.00454.x>